

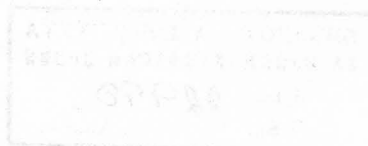
Филозофски факултет у Нишу
Институт за српски језик САНУ Београд
Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу

ГОВОРИ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ОБЛАСТИ И СУСЕДНИХ ДИЈАЛЕКАТА

Зборник радова са научног скупа
(Нишка Бања, јуна 1992)

ISBN 86-7379-035-2

Ниш, 1994.

Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката
Зборник реферата са научног скупа (Нишка Бања, 17-20. 6. 1992)
Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ у Београду,
Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.
Ниш 1993.

Александар Лома, Београд

ЈЕЗИЧКА ПРОШЛОСТ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У СВЕТЛУ ТОПОНОМАСТИКЕ¹

Научни скуп о говорима југоисточне Србије дао нам је повод да прикупимо и по могућству увећамо знања о подлози на којој су они поникли, а коју чине разни супстрати наслојавани на овом тлу од античког времена, најпре несловенски, а онда и словенски; трагове тих данас ишчезлих идиома чува, пре свега, топонимија, и стога је наше истраживање било топономастички усмерено; простор не дозвољава да се његови резултати овде изнесу *in extenso*; не упуштајући се у дискусију о појединостима и изостављајући највећи део референци, дајемо за сада неку врсту опширног резимеа, уз наду да ћемо у догледно време моћи да научној јавности поднесемо целовиту верзију свога рада.

Ишчезли и преживели предсловенски идиоми

Данашња југоисточна Србија, у рано римско доба источни део Дарданије, а у позно западни део Средоземне Дакије (*Dacia Mediterranea*), представљала је у столећима пре досељења Словена на Балкан простор додира и мешања разних идиома; заузимајући средишњи положај између два етнојезичка комплекса на северном Балкану, западног илирског и источног трачког, она показује језичке утицаје и једне и друге стране, а уз то јаку келтску примесу; додамо ли томе непознаницу око присуства посебног, средњобалканског елемента, чији би носиоци по неким претпоставкама били Дарданци, имали смо ту у доба римских освајања врло шаролику слику, која се у појединостима могла и

¹Овај рад је у великој мери плод полугодишњег студијског боравка у Минхену 1991-1992, који је аугору омогућила фондација "Alexander von Humboldt-Stiftung".

доцније мењати и обogaћивати, али је у целини била током пола миленија подвргнута уједначавању дејством латинског као језика управе и културе. Ипак управо на планинске пределе данашње источне Србије и западне Бугарске пада сумња да су се тамо могли у латинском, а затим у словенском окружењу најдуже одржати и напослетку преживети један предримски идиом, чији је изданак данашњи албански језик, и источнобалкански романски дијалекат, предак данашњег румунског језика. Наиме, због дубинских веза које не само у делу заједничке латинске баштине, већ нарочито у једном слоју аутохтоне старобалканске лексике везане за номадско сточарење спајају румунски и албански, узима се да су се прадомовине Проторумуна и Протоалбанаца морале налазити једна до друге, у некој високопланинској области: међу показатељима који упућују на данашње српско-бугарско пограничје је и топоним **Stróniges**, забележен средином VI века у области Ремесијане, данашње Беле Паланке, као најранија потврда једне речи из поменуте скупине: алб. **shtrungë** = rum. **strungă** "тор за мужу оваца". Иначе не само да нам недостају писани извори за проблем албанске и румунске етногенезе, него је и ономастичких података из античког доба врло мало, па се истраживање усредсређује на доцнију, словенску топонимију ових крајева, покушавајући да у њој нађе било старе албанске или румунске примесе, било, што има нарочиту тежину, такве рефлексе у антици потврђених топонима, чији би гласовни облик сведочио да су се пре преласка Словенима развијали у устима Протоалбанаца или Проторумуна. Ако је словенски суперстрат на тај начин од посредног значаја за изучавање предсловенског слоја, питање евентуалног албанско-румунског супстрата је са своје стране од непосредне важности за схватање особина и разлика најранијих словенских дијалекта у овом делу Балкана, а пре свега за проблем првобитне распрострањености источнојужнословенских и западнојужнословенских црта, или, изражено у савременим појмовима, српско-бугарске језичке границе. Познато је да се управо овуда протеже најгушћи сноп изоглоса на словенском југу, који га, попут неке међудијалекатске пукотине, дели на западни и источни део; може ли се та ситуација објаснити, како се то већ одавно покушава, постојањем, у првим столећима након доласка Словена, довољно широке тампон-зоне несловенског становништва - протоалбанског и проторумунског - у планинама централног Балкана?

Протоалбанци

Један од кључних аргумената ове тезе је словенски рефлекс **Нип**, за који се узима да је могао постати од античког

Naissus само албанским посредством. Помени **ныпъ** и **ныпъвск-** код Првовенчаног омогућују да се облик који су Словени чули прецизније него досад реконструише као ***Nđiṣṣð**: **ð** је дало слов. **ѥ** које се са следећим **і** као и иначе у сандхију слило у **у** > доцније срп. **і**, а **ṣṣ** се одразило као **-ṣṭv-**: има и других примера да је страна геминита давала у словенском изговору прост лабијализован сугласник, чија се лабијалност фонолошки реализовала као тврди полуглас (са протезом **у** иза њега пред вокалом). Тако реконструисан предложак словенског рефлекса може бити протоалбански, али и не мора. Још мање су извесни неки други случајеви могућих протоалбанских развоја. Претпоставка да у позноантичком топониму **Burdómina**, данас вероватно **Бурдимо** (од 1455), имамо алб. **d(h)** од **іе**. ***gh** заснива се на примамљивој, али неизвесној етимологији. Проблематичне су и идентификације средњовековне тврђаве **Тѣм-ѡско** (1404, дан. **Темац**) са Јустинијановим кастелом у области Ремесијане **Tómes** (алб. **ō** > **ē**?), као и топонима **Камбелевци** (раније **Кѣмбелевци**, можда = 1019. **Kómblos**) са позноантичким **Kumūdeva** (алб. **dh** > **l**; **-ml-** > **-mb(ð)l-** као у алб. **shëmbëllej** < лат. **similare**?) На још несигурнијем смо тлу ако протоалбанизме тражимо у топонимима словенског доба, за које нема античких потврда. Најпознатији случај представља хидроним **Јерма**, који се још једном среће у Бугарској. Тумачење из албанског "бесна (река)" стоји под знаком питања већ и због грецизма **јерма** у старословенском који означава "пустињу" у смислу монашког станишта, значење прикладно клисури Јерме са манастиром Погановом. **Првна**, како се зове једна потпритока Јерме у Бугарској, могао би бити ран одраз протоалбанске речи за "поток" ***pergon-** > алб. **përğa**, одр. **p(ë)rró(n)i**, са истим рефлексовањем геминате какво имамо у **пуṣṭv-** < **Nđiṣṣ-**, а за лат. **-tt-** можда у називу Пирота **Atrū(b)i** код Идризија, ако иза њега стоји слов. ***Tṛṭv-** као рефлекс античког имена места **Turres**, потврђеног у локативу **Turribus**. Напротив, име села **Ујно** сигурно нема везе са алб. **ујѣ** "вода", него је придев на **-ѡ-** од **ујѣ** "ујак", чест у топонимији словенских земаља. Упркос извесном гомилању индиција, убедљивог доказа за лоцирање колевке албанског језика у ове крајеве за сада нема.

Проторумуни

Што се тиче румунског језика, он се, као један романски дијалекат, могао образовати само с ову страну такозване Лиречекове границе, која је делила северозападни део Балкана у којем је службени језик био латински од југоисточног, где је владао грчки; у позно доба она је пресекала средоземну Дакију, док се испрва подударала са границом између провинција Горње

Мезије и Тракије, при чему су горњомезијски градови Naissus и Remesiана остајали у латинској области, док су Pautalia (Ћустендил) и Serdica (Софија) припадали грчкој. Као својеврстан међник Јиречек узима име мутације на средокраћу пута између Ремесијане (Беле Паланке) и дан. Пирота **Latina**, које је по свој прилици означавало тачку од које, идући на запад, престаје грчка и почиње латинска територија; слично значење могао је имати топоним **Graikos** који Прокопије бележи у области Ремесијане, а чији је могућ словенски рефлекс име села **Грѣк** у Пчињском поменику. Да та граница није била непроменљива нити затворена за језичка мешања, сведочи већ само име античког Пирота које је, мада са грчке стране границе, латинско: **Turres** "куле"; латинских топонима има и у источнијој области Kavetzós, нпр. **Tur(r)ic(u)la** > ***тѣгѣкл** > **Trekl-jane** (1576), дан. **Трѣкљано**, с. у Бугарској СИ од Босиљграда. Занимљиво је да се на овоме потезу са некадашњим латинским доменом приближно поклапа данашња распрострањеност српских говора према бугарским; за стару изоглосу прасл. **q** > срп. **у**, буг. **а** (**ă**) в. ниже.

Има у југоисточној Србији један слој румунских топонима као **Рѣос**, **Никшор** (1576, д. Нишор), **Мишор**, **Мерцелат**, **Бучум**, **Бучумет**, **Валуниш**, **Сурдул**, **Сурдулица**, **Мачкатица**, који несумњиво доказује некадашње бројно присуство Румуна у овим пределима, али не даје основе да се оно хронолошки определи; већина тих имена није забележена пре раног турског доба (крај XV-XVI в.), а у њиховом облику нема црта које би одавале дубоку старину настанка и славизације, тако да она сама за себе не морају представљати супстрат у односу на тамошње словенске говоре и сведочанство о румунској прадомовини, него се могу узети и за познији адстрат, за топономастичке трагове номадских Влаха из пуног средњег века, каквих има и другде по српским крајевима. Имали бисмо, додуше, једну рану потврду, с почетка XI века, у топониму **Сврлиг**, ако бисмо за њега прихватили уврежену етимологију од рум. **zvirlugă** "јегуља", али је она сама по себи, у недостатку паралела и семантичке мотивације, неуверљива, а побија је управо најранији помен имена из 1019, **Sfeligovos** - без -г-! - на основу кога се може предложити словенска етимологија (уп. пољ. топоним **Swielugowo** од ЛИ **Swielug**, обоје потврђено у XV в.: Nieckula 208) или извођење из имена Јустинијанове тврђаве у области Ремесијане **Spelónka** (лат. **spelunca** "пећина": под рушевинама сврљишког града доиста има велика пећина). Сложен фонетски пут којим би се у овом случају доспевало од античког до словенског облика не објашњава се румунском историјском фонетиком; "румуноидан" развој античких топонима налазимо у једном другом делу наше области, у

горњој Морави, и то код једног подједнако рано, у истој повећи из 1019, поменутог имена: **Binétzēs** = Биньчъ дан. **Бинач**, такође **Бинча Морава** (од око 1400); без убедљиве словенске етимологије, оно по свој вероватноћи стоји у вези са другим чланом имена античког насеља поменутог у II веку код Птолемеја **Arri-bántion**, које се локализује управо на то место. Прелаз **-bántio-** у **binč-**, претпоставља, поред палатализације $t > \check{c}$, затамњење гласа **a** пред назалом у вокал боје **i**, појаву карактеристичну за румунски, где лат. **an** даје **in**. Словени су преузето ***bynč-** осмислили као падешку основу са испалим слабом полугласом присвојног придева на **-jъ** од основе са суфиксом **-ък-** или **-ъс-**, тип **Борач**, **f.Борча** од **богъсь** или **ЛИ Borъкъ** (уп. прсл. ***koldežь > kladenъсь**). Аналоган налаз пружа само у турским пописима XVI века потврђени топоним **Зина** у Грделичкој клисури, који се поклапа са румунским митолошким називом **zina** од латинског теонима **Diana**. Не располажемо за сада античким потврдама о Дијанином култу на том месту, али локална традиција о "Момином камену" као лику девојке која се окаменила скупа са својим верним псом и особито поштовање јелена од стране тамошњег становништва, забележено још у прошлом веку врло су речити у томе смислу. Тако док на Дунаву код Караташа имамо **Зан** од античког **Diana**, што значи да су Словени ту затекли код Прокопија посведочен вулгарнолатински облик **Zana** и преузели га без румунског посредства, иако су у XVIII веку, када је топоним забележен као име данас потопљеног острва Демир-Капија на Дунаву, ово насељавали искључиво Румуни, дотле у горњем сливу Јужне Мараве, где Румуна данас нема, налазимо код аналогног **Zina** и **Bin(a)č < (Arri)bantion** типичан румунски развој. Још западније, на Косову, Приштина би могла бити лат. ***Prisciana** (варијанта латинско-трачког хибрида **Priskúpera** потврђеног око 550. као име тврђаве у Дарданији), опет у румунском гласовном руху, али се може схватити и као чисто словенско назвање (***pryščina**, у чешком назив за извор). Но има на целом овом простору случајева где је такав дословенски развој **a** пред **n** изостао: тако је недалеко од Приштине ант. **Ulpiana** дало **Љрпјанъ** (XIII в, дан. Липљан), а ЈИ од Пирота истовенту формацију **+Prisciana** (погрешно забележен код Прокопија **Triskiana**: II/T) Словени су чули у класичном латинском облику и преузели као ***Priscъjanъ**, одатле дисимилацијом **стс > ст** **Пристјан** (тако још 1576), доцније **Присјан** са диј. **стј > сј** као **лист(ъ)је > лисје**.

Удео и одлике пресловенског наслеђа у топонимији југоисточне Србије

Неки општи утисак о супстрату у топонимији југоисточне

Србије на овом ступњу његове изучености могао би се сажети у процену да је он ту сразмерно бројније заступљен него у другим нашим областима, и доста неуједначен што се тиче хронологије и непосредних језичких извора преузећа: без обзира на хипотезу појединих континуитета, чини се да стоји суд да су ту Словени преузимали античка имена у разна времена и кроз разне језичке филтре. Боље је до даљњег рачунати са том шароликошћу и унапред задржети флексибилан приступ при просуђивању предложених и предлагању нових супстратних рефлекаса, посматрајући сваки случај за себе и устежући се од преурањеног апсолутизовања некога крутог и неприкосновеног мерила, биле то законитости ране словенске супституције или развоји својствени неком посредујућем идиому: протоалбанском, проторумунском или неком трећем. Тим путем доћи ће се до даље кумулације материјала, док најзад довољно велики узорак не омогући да се уоче општије правилности и установе евентуални критерији селекције.

Време доласка Словена

Од друге половине прошлог века иступа се повремено са тезом да се већ у Прокопијевим списковима могу препознати словенски топоними, посебно у северним деловима Балкана отвореним према Подунављу, како је то и долина Мораве. У новије доба ову тезу заступао је Георгиев, али без успеха. Ограђујући се од масе његових некритичних "словенских" етимологија, Гиндин је недавно покушао да ипак спасе неколико њих које процењује као изгледне, сконцентрисане управо на југоистоку данашње Србије: у области **Naisa**, дан. Ниша **Βράτςιστα**, **Γρίβο**; на подручју Ремесијане, дан. Беле Паланке **Δευριάς**, **Τςερτςενούτςας**; у Дарданији **Δουρβουλιανά**. Но из ових записа не дају се ишчитати формације и фонетски ликови вероватни за позни прасловенски језик VI века, а поједина имена се убедљиво тумаче на други начин: у **Βράτςιστα** грчка "бета" стоји за **б**, а цео облик је настао сливањем скраћеног записа на карти **Braçista<tio>** станица на речном рукавцу"; први члан ове синтагме, вулгарнолатински локатив од речи **bracchium**, одразио се у имену села **Брачин** (XVI в.) на Великој Морави (претходни кастел у истом списку **Δούσμανες** идентификује се са **Praesidium Dasmini** на путу из Виминација у Наис и лоцира код суседног села Плочника). **Δευριάς** никако није прасл. **dvrbъ**, него ће, као и **Δάλματας** у истој области, бити назив за енклаву становништва пресељеног на исток Дарданије, вероватно ради рударских радова, из римске провинције Далмације, где је у антици познато племе **Deuri**. Поменимо овде још један топоним из наиске области који Гиндин, додуше, не помиње, али који

другима "звучи словенски више него што је то случај код осталих" (Византиски извори I, 63): *Μιλλάρεκα*. Да тип **mila rēka* није био стран словенској хидронимији указивали би данашњи називи **Мили поток**, д. притока Расине код Крушевца и **Мила вода**, вис у западној Босни код Дрвара. Ипак се ово име, већ и због геминате, убедљивије тумачи из латинског, као *<statio ad> milliarem XXI*: по прихватљивој претпоставци Бешевлиева, имену је прилепљен завршни слог *ка* који је уствари грчка графија за број 21. Сви напори да се у унутрашњости Балкана идентификују словенски топоними још у Јустинијаново доба изјаловили су се и пре доказују супротно: средином VI века на том простору још нема компактније словенске популације; Словени су, додуше, тада већ близу, с ону страну Дунава, али њихова масовна сеоба на југ Европе тек предстоји.

Исток и запад словенског југа

Славизација Балкана почиње са следећим веком, и можемо само жалити што из њега и неколико наредних столећа немамо извора за проблем словенских дијалеката на новопосе-днутом југу Европе, ни непосредних, ни оних посредних, какав је топонимија. Појава старословенске писмености у другој половини IX века и нешто обилнији ономастички материјал са српских и хрватских подручја у Порфиригенитивом спису о народима око 950. предочавају нам јужнословенски језички простор већ подељен густим снопом изоглоса на два дела, (југо)источни и (северо)западни. Та "међудијалекатска расели-на" у доцније доба пролази управо пограничним крајевима данашње Србије и Бугарске и за историју тамошњих говора било би веома значајно ако би се могла утврдити првобитна, или бар првобитном стању што ближе расподела дистинктивних црта. Покушаћемо да неке најстарије изоглосе - третман прасл. група **tj/dj*, замену задњег назала **o* и чување епентетског *l* - просле-димо на најстаријим топонимским слојевима, при чему имамо два критерија старине: довољно ран помен имена и његову арха-ичну структуру, поготову ако га она чини непрозирним и на тај начин заштићеним од опасности да му гласовни лик буде измењен према преовлађујућем језичком осећању, које је зати-рало топономастичке трагове старих, преслојених дијалеката где год би их у себи разумљивим формацијама препознало као такве. Уз стране примесе из супстрата и раних адстрата, најархаичнију и најмање прозирну скупину у словенској топонимији чине присвојни придеви на -јъ, рано преставци да буду продуктивни као категорија и имајући у основи махом старинска, из обичаја изашла лична имена.

Развој прасл. *tj (kt)/dj

Источнојужнословенске супституције **шт** и **жд** за прасл. спојеве *tj (*kt) и *dj потврђене су већ у другој половини IX века, од првих старословенских споменика. За западнојужнословенски развој тих група, у недостатку тако ране писане традиције, *terminus ante quem* пружају записи српских имена код Константина Порфирогенита (око 950), уп. топоним **Μεγυρέτους** = **Међуречје** < *medju-rěč-ъје; име једног од травунијских кнежева **Τζου(τ)ζήμερις** = **Čuđiměr** < *Tjudji-měŕ² патронимик захумског кнеза Михаила ὁ υἱὸς τοῦ Βουσεβοῦτζη = <сынъ>**Вышебуѣ** или **Вьсебуѣ**, по формацији посесив на -јъ од двочланог антропонима, попут имена села код Ариља **Радобуѣ** <sc. вьсь>. За подручје данашње југоисточне Србије рани записи релевантни за развој прасл. *tj/dj недостају. За суседну област западне Бугарске - горњи слив Струме - рану потврду источног третмана **жд** < *dj пружа нам старо име Ћустендила, забележено већ 1019. као **Βελεβοῦσδιος** = **Вельбуждъ**, ј-посесив од ЛИ *Velъ-budъ или -bōdъ уп. полапски топоним **Villebanse** (1486). Одатле имамо према западу појас аналогних творби на -**бужда**, -**бужде**, у коме поједина имена нису тако рано потврђена, али ван сумње припадају подједнако старом слоју. Преко две **Радибужде** (1358, д. **Радибуш** код Криве Паланке и XV в., данас **Радибош** код Радомира), он хвата на југозапад до Скопске Црне Горе: **Побѣжда** (1277, доцније **Побужда**, дан. **Побожје**, уп. пом. **Pubantze** 1491, рус. хидр. **Побужа**, сх. **Побуѣ** у Босни код Братунца) и **Прѣбоужда** (1308, данас ишчезло), а на северозапад до горњег слива Јужне Мораве: **Тибужда** (XVI в., данас **Тибужде**) ЛИ од Врања, вероватно *Xoti-bu/od+ja (уп. ЛИ стчеш. **Chotibud** поред **Chotěbud**, топоним пол. **Chotibanz** (1170), поред чеш. **Ch(o)cebuz** и **Chotěbuz**, луж. **Chotěbuz** = нем. **Cottbus** итд.) и **Драгобужд/-e/-a(-)** у Пољаници, уп. рус. **Дорогобуж-а**, чеш. **Drahobuz**. Из околине Врања овамо спада и име данас ишчезлог села прочитано у турском попису с краја XV в. као **”Зловижда”**, уп. у Албанији код Берата **Zelevizhda**, у чеш. **Zlovědice**. Сви ови топоними показују источно **жд** од *dj. Примере са аналогним **шт** од *tj пружа једна друга топонимска категорија, ојконими на *-itji, која овде на истоку, за разлику од западних српских области где су имена села на -**ићи** један од преовлађујућих типова у касном

² Досада читано ”Чучимир” (!). Исто име припадника травунијске кнежевске куће Дукљанин 2 века касније пише **Tugemir** = **Туѣимир**, са новијим обликом прилева **туѣ** у првом делу насталим лисимилацијом од ***hyb-** < прасл. *tjudj- (стсл. (ш)гоужль, рус. **чужой**, чеш. **cizí**). Усамљено на општесловенском плану, оно се можда ослања на династичку традицију Готâ на Балкану: **Thiudimer** се звао Теодорихов отац.

средњем веку и у турско доба, није доживела сразмерно позну продуктивност. На источнојужнословенском терену често бива тешко разлучити стоји ли иза завршетка **-иште** прасл. суфикс ***-itji** или ***-išče**; тако у **Теговиште** код Врања (XVI в.) једни виде старосрпски назив за њиву, а други еквивалент пољском патронимичком ојкониму **Cięgowice**. Са приличном сигурношћу се као првобитни патронимик сме узети данас ишчезао топоним у истом крају **"Хрисовиште"** (крај XV в.) = стсрп. **Хр̑совикъ** од **ЛИ Хр̑сь**, можда и **Гумериште** (такође од краја XV в.), по Заимову од **ЛИ Goim̑ȓъ**. Аналогне називе представљају у горњој Морави **Љубиште** (-) на крајњем југу области и **Куретиште** (1420-30. **Churetista**) код Гњилана: овај други ојконом, идентичан сх. презимену **Куретић**, не само да је рано потврђен, већ му је у основи и врло архаичан антропоним, уп. стчеш. **ЛИ Kuřata**, пољ. топоним **Kurzęcino**. Северније низ Мораву, у нишком крају, такође се наша евиденција своди на један, али несумњиво стар ојконом наср ***-itji**: **Малоиште** (1498), уп. пом. **Malosiz** (1241), пол. **Maloschitz** (1437), пољ. **Maloszicze** (1578, д. **Małoszyce**). Ојконими тог типа у нишком крају могли би бити још **Враниште**, затим данас ишчезли, само 1564. поменути **"Теховиште"** и **"Тврдиште"**, уп. сх. **Вранић**, **Ћовић поље**, **Тврдићи**. Источније у горњим сливовима Власине и Нишаве, има већ и j-посесива са ***tj/ dj > шт/жд**. Најјаснија и најраније потврђена формација је **Љуберажда**, 1453. **lbwrždð**,³ притока Власине и село на њој, уп. **Љуберажда** у Македонији (Преспа), **Либражд** област у источној Албанији, **Liuborajdia** у југозападној Румунији, даље пољ. **Lubegradz**, **Luboradz**; луж. **Luboraz**, нем. **Leibarös** у Баварској итд. Други мање извесни случајеви у пиротском крају били би **Добровиш(-)**, име селу јужно од Љуберажде, ако се своди на ***Dobrovīšt < *Dobro-vit + j̑**; **Рагодеж(-)**, северозападно од Пирота, етник **Рагодепчанин**: можда дисимиловано од **Dragodežd < *Dorgo-dēd + j̑**; **radwštð** (2. пол. XV в.), данас ишчезло село поменуто уз Пиротску Ржану, највероватније од **ЛИ Радут** (стсрп. Радоутъ), уп. Радоушта (1335), речица код Прилепа, али и **Радушта** на три места у Босни и Херцеговини, где не може бити **шт < *tj**; могуће је и читање **Радошта**, како се зове једно село у Метохији код Призрена (**ЛИ Радота**). Још даље на исток, на горњем току Јерме, у данашњој Бугарској уз српску границу код села Врабче има махала **Посъжда(-)**, уп. стсрп. топоним **Посује**, пољ. **Posądza** као j-посесиве од **ЛИ Posōdъ**.

Уз предео око Призрена, где је већ запажена висока кон-

³Турски извори за бълг. ист. II 385, где је, као и код Заимо-ва (1973, 125), село остало неубицирано, мала околност што се заједно помиње Горња Лукања јасно указује на околину Пирота.

ценрација архаичних и рано потврђених топонима са источнојужнословенским гласовним одликама (**Скоробиште**, **Мишиште**, **Сњожештани** итд.) поменути крајеви представљају област дистрибуције рефлекса **пjt/жд** < прасл. **tj/dj** на подручју данашње Србије. Граница на западу не прелази Јужну Мораву све до око Враћа, где уз њен горњи ток скреће ка југозападу и веже са доњим Подримљем отприлике низ Топлуху, северно од Призрена; на северу, она иде развођем Нишаве и Тимока, остављајући, како изгледа, не само тимочки крај, него и део данашњег бугарског Подунавља ван источне зоне. Заимовљеви налази "бугарских" топонима северозападно од те линије не стоје. Да оставимо по страни његова погрешна тумачења јужнометохијских топонима, која не мењају општу горе оцртану слику (**Љубижда** је уствари **Љубижна**, хидроним који се понавља на источнословенском простору; **Небрегоште** вер. ***Ne-brěgo-gošte**), рецимо укратко да **Љубожда** СИ од Пећи није од ***Ljubovizda**, него је то ранија **L(j)ubošta** (1485. lwbwštð) од ***Lubogošta** или можда у вези са **Лоубоштав**, како се зове једно неидентификовано село у Пећком поменику; **Ображда** у Пустој Реци није посесив на -ја од ЛИ **Обрад**, већ, према најранијем помену код Лукаревића **Hobrasdena**, изворно посесивни партицип од образдити; у Топлици нема **Житоражде**: такав облик забележен је само у доба бугарске окупације 1917; пре и доцније, то је **Житораћа** (потврђено од 1734); узводно у сливу Топлице имамо и друге примере са западним ликом (**Пачараћа**, **Брзеће**); топоним **Превешт** у Левчу налази се окружен примерима ј-посесива са српским **с** < **tj**: **Велуће** код Крушевца, **Драгобраћа** код Крагујевца, **Сталаћ**, < **Stratylat** + **ј** на саставцима Западне и Јужне Мораве (још од 1019), те, поготову с обзиром на свој женски род, неће никако бити од хипотетичног ЛИ **Prěvět**, него је највероватније ***per-vetъъ** "престарела шума"; **Ргоште** на Тимоку нема везе са **Рготина** (1560. "Хрготин"), него је од неког ЛИ на -**gostъ** и има најближе паралеле у староруском имену града **Опроц**, **Рогоц** и имену села у призренској Гори **Оргост** (1452/5. ðrkwstð); имену предела у српском Подунављу **Звижд** (1381) није у основи - само по себи невороватно - ЛИ ***Z-vid** (тако Заимов 1967, 7), већ је то постврбал од **звиждати**. Са друге стране, ј-посесиви западног фонетског лика протежу се на тој висини знатно источније, у десни слив Велике Мораве: **Гојбуца**, село у Моравици у XV-XVI в., од ЛИ ***Гој-буд** (уп. **Буди-гој**), па и далеко низ Дунав у бугарско Поломје: **"Братерага"** у турском попису 1560, дан. ишчезло, очито ***Bratorad** + **ја** (за читање са -г- уп. у истом извору **"Гајбуре"** = поменута **Гојбуца**, дан. **Гајбуца**, или код Кладова **"Мегуриче"** = **Међуречје**). До Видина се пружа и слој релативно рано, у XV-XVI веку, потврђених ојконима на ***-itji** са

српским развојем: "Воихниче" у Црној Реци, "Белобрадиче" у Тимоку и "Влахович" преко Старе Планине у Бугарској, "Цурич" код Видина.

Југоисточна Србија - десни и горњи слив Јужне Мораве и слив Пчиње - не може се једноставно дефинисати као рубно подручје распрострањености изоглосе $\text{шт/жд} < *tj/dj$ на западу, већ пре као простор њеног раног мешања са западнојужно-словенским рефлексима ових прасловенских спојева. У Пчињском поменику помиње се село **Брзека/Брзека** које географски не може бити једино данас познато **Брзе** под Копаоником, већ је можда данашњи **Брзак** код Куманова: ту свакако имамо један стари топоним са $\text{с} < *tj$, но нисам сигуран да је Заимов у праву када мак. **Брзешта** у Албанији код Елбасана и поменуто **Брзе** тумачи као ј-посесиве од непотврђеног ЛИ ***Вързѣта** (потврђено је само стсрп. **Брзота**). Ако допустимо да је и име поткопаоничког села, за које нема старијих помена, првобитно било фемининум, можда је на добром путу био Селишчев узевши за албански топоним у обзир - и одбацивши - могућност партиципског образовања: радило би се о првобитном хидрониму ***вързѣта** (река, вода) са парт. през. акт. од прасл. глагола ***вързѣти** у првом делу. Но северније уз Мораву, са њене десне стране, имамо код Сурдулице један несумњив ј-пососив српског лика у **Житорађе**, од ЛИ ***Žitoradъ**. Могло би се нагађати да је име тако далеко на југоисток доспело преносом са доње Топлице, где имамо **Житорађу**, али је оно раније од ње потврђено, већ у турским пописима краја XV-XVI в. ("**Žitoracъ**, -а"). Штавише, још источније, у области Власине, аналогну врло старинску формацију могао би представљати топоним **Битрѣ** (за љубав народне етимологије јавља се и у облику **Битврѣ**): ***Byto-rad+ja**, уп. у Босни **Биторај**, можда и слвнч. **Butoraj** код Новог Места, а за **ra>r** код Врања **Vratogošta>Врторош**. Попут овог изобличен придев на -**јъ** са карактеристичним $\text{ч} < *tj$ имамо можда чак иза Пирота, у имену једног огранка Старе Планине **Видлич**, упоредивом са мак. **Видолуш** код Костура: **<*Vido-l'ut+jaъ**. Таква ситуација, да се на том одсеку западни тип карактеристично укљичује преко Јужне Мораве у подручја иначе обележено источним развојем, могла би дати подлогу различитим интерпретацијама, али треба имати на уму да у последња два случаја немамо никакве поуздане налазе, већ голе етимолошке претпоставке о два имена о чијем се пореклу у недостатку историјских помена може само на овај или онај начин нагађати.

Што се тиче прозирнијих топонимских образовања на тлу југоисточне Србије: продуктивних типова и микротопонимских дислатива, ту сасвим преовлађују српски рефлекси прасл. ***tj/dj**,

то од најранијег датума до кога сежу наши писани извори. Тако на Морави близу горе поменутог **Малошипта** имамо **Међурово** (1498), уп. рус. **Межиров** = пољ. **Meżugów** у Подољу, а узводно од Ниша на Нишави **Сићево(-)**, придев типа **Косово** од назива за птицу прасл. ***syktъ** "врста сове", можда у функцији личног имена. Не располажемо раним потврдама овог топонима, али му је апелативна основа - коју чини један данас ишчезао зооним - врло стара, као уосталом и образовање: уп. пољ **Sycowo**, а за распрострањеност по линији јужнословенске дијалекатске поделе још два Сићева, једно у доњем Лабу (1455. sqwð), друго у доњем сливу Клине (1455 sqwc "Сићевац или Сићевци") и насупрот њима у Гори јужно од Призрена **Сиптевиць** (1348, д. **Шиптевец**)⁴. За леви горњи слив Мораве имамо већ код Лукаревића (1420-1430) потврђене **Медвеђу** у Јабланици, **Ogragianich**, 1455. wqгаспуq, дан. **Грађеник** у Топоници. Даље на југоисток, око Враћа, рани турски пописи бележе у Иногошту села **Рђавица** и **Сађане**. Понављамо још једном да се ради о продуктивним топонимастичким типовима, што значи да ова српском фонетичким окарактерисана назвања не морају бити много старија од своје појаве у изворима, бар не у том гласовном лику, који је могао настати посрбљењем препознатљивих македонско-бугарских модела, као **Саждани/Саждени, Рждавец**. Тако би **Обраће**, микротопоним у селу Дубници код Враћа, схваћено у народном језичком осећању као "обраћена земља", лако могао бити псеудосрбизам за ***Obražd(j)e** од **образдити**, уп. горе **Ображд(е)на**. Но може се узети да српски језички израз у најмању руку од XIV века преовлађује у целом поречју Јужне Мораве; као илустрацију те тврдње наводимо микротопоним **Сланопага** у Раваничкој повељи (1381) у селу Прилепница код Лебана, уп. данас **Снопађа** у Ранутовцу код Враћа. Још даље на југ, у поречју Пчиње северозападно од Куманова, на обронцима Црне Горе, имамо већ 1355. поменуто село **Руђинци**, од тада живог **ЛИ Руђа** (<Rud-ja).

Замена задњег назала

На управо установљеном подручју мешања рефлекаса **шп/жд** и **њ/ђ** од прасл. ***tj/dj** проследићемо једну другу изоглосу која дели источнојужнословенски и западнојужнословенски простор: различито рефлектовање задњег назала, прасл. **o**, у старосрпском, где се изједначио са старим **у**, и у бугарским и македонским говорима, где долазе разне друге замене (буг. књиж. **ѡ = ѡ**,

⁴У Пиперима има ороним **Сићев кук** за неке високо специфичне топонимастичке везе југоисточне Србије са управо тим делом Црне Горе уп. крај овог рада.

макед. књиж. **а**, дијалекатски се и чува). Ова изоглоса млађа је од претходно размотрене, али свакако веома стара, а овде ћемо покушати да покажемо да је још старија, него што се то обично мисли. У сливу Нишаве, у најмању руку од раног турског времена, преовлађује српски третман **о>у**: **Кутина** (1498), уп. буг. **Кѣтина** (у 1. четврти XV в. *ktinǫ*) село 20 км сев. од Софије: (јужно)слов. ***kōtina** "речни теснац, сутеска"; **Пруговац** (1498), уп. пол. **Pregowo (Prangenu)**: ***prōgъ** "скакавац"; **Суповац** (1564), уп. пол. **Sempow: *sōpъ** "суп, врста орла". Зона мешања у овом случају почиње тек иза бугарске границе, у горњем сливу Лирме око Трна (Знепоље), где би горепоменуто име махале **Посъжда** < ***Posōd+ja**, премда без ранијих помена, по Заимову било остатак из времена пре српског утицаја на трнски говор; као топонимастика илустрација тог утицаја и податак за његово хронолошко одређење може послужити тамошњи топоним **Рани Луг** (**logъ**), забележен већ у турском попису друге половине XV века (*raṇulwq*), идентичан од средине XIII века посведоченом имену села у Горњој Морави и можда пренет оданде. Један **луг** са срп. **-у** < ***о** налазимо 1576. још источније, код Перника: **"Дебели луг"**. У јужном делу појаса са мешовитим рефлектовањем прасл. спојева **тј/дј**, око Враћа, имамо још од предтурског доба потврђену **Дубницу** (1420-30. **Dubniza** < ***Dobъ-nica**), у турским пописима XVI в. **Лучане** (***Ločane**), у Пшињском поменику **Црни луг**. На југозападу, у горњем поречју јужне Мораве, маркантан белег са **у** < ***о** представља од XV в. потврђен архаичан ојконим **Мучивар'ци** (Пшињски поменик; 1455. **mwc̣waṛcy**, дан. Мучиврце) у Топоници, првобитно вер. ***Moko-vari**, уп. пол. **Makowar**, дљуж. **Mukwaŕ**, доцније изврнуто према типу **Мучи-баба**, њеко се зове и једно село у истој области, где је **у** такође од ***о**. Аналоган налаз пружа микротопонимија овога краја одражена у Раваничкој повељи из 1381: **Зуб'ц** у међама Прилепнице (***zobъ**), **Плепа рудина** у међама Будрига (***rōdina**, уп. пол. **ředzina**). Највећу експанзију на југоисток српски тип постиже ојконимом **Злокућани** (**Zylokotjane**), који се преко слива Јужне Мораве (**Злокућане** код Лесковца, од XVI в.) шири на једну страну у Македонију, у лику **Злокућани** или сл. (у кумановској Црној Гори од 1381; код Битоља), а на другу страну дубоко у Бугарску, у лику **Злокучене** или сл. (код Пазарџика 1576. "Излакуче"; код Плевена 1693. "Излакуча"; код Преслава.⁵ Заузврат, појединачни случајеви бугарско-македонског развитка задњег назала домашају на север до околине Враћа, где се једна шума у селу Миливојцу зове **Прадѡк**: очито **Prōd-ъкъ**, уп. пол. **prąd**, за образовање рус. **прудѡк**. У светлу горе изнетог налаза који пружа историјска топонимија врањског краја, где за ***о** редовно стоји **у**, то ће најпре бити сразмерно позан нанос са стране у млађем

микротопо-нимском слоју. Зона мешовитих рефлекса протеже се даље на југ у горњи слив Вардара, чији изворишни ток око 1340. носи име **Вроуткъ**, дан. **Вруток** са македонском вокализацијом тврдог полугласа, али са српским рефлексом ***ѡ**: **Vroṭъkъ**, уп. чеш. **Vroutek**; у доњем сливу Пчиње око Куманова име једне њене притоке варира између **Лука** и **Лакавица** (***lok-**), а микротопонију кумановско-прешевске Црне Горе карактеришу облици као **Луг**, **Дубрава** (***dobrava**), **Купињак** (***korina**).

За наше подручје није занимљиво само питање смера деназализације прасл. ***ѡ**, већ и њеног датума. У повељи Константина Тиха Асена из око 1259. чита се **Раны Лхгъ**, данас село **Ранилуг** у горњој Морави (изворно без сумње ***Равни**<***Орвьлѣ** **Logъ**, уп. код Призрена 1571. *rawnd dwbrwd*=**Равна Дубрава**, дан. **Рандубрава**, хидроним **Рани дол** у сливу Пчиње, по Дуриданову **Рамни**<**Равни**); **Дхбница**, данас **Дубница** (тако већ у XV-XVI веку, в. горе), село ЈИ од Врања; **Побхжда**, данас **Побожје** у Скопској Црној Гори, у бројним записима XV-XVII века у српским поменицима писано редовно са -у- (преко 20 помена), тако да се данашњи облик са -о- може схватити једино као позно народноетимолошко преобличење. Смемо ли на основу тих грађија закључити да се у горњем поречју Јужне Мораве у XIII веку још чувао задњи назал, да би затим прешао у у током следећег столећа, будући да се од XV века већ пише **Дубница**, **Побужд(ј)е**? Подједнако вероватна је, међутим, претпоставка да облици са **х** у средњебугарској повељи иду на рачун писарева језичког осећања и стоје за већ деназализоване форме у локалном изговору. Обратно, **оу** на месту **ѡ** у старосрпским записима топонима из југоистичних делова средњевековне српске државе може такође бити плод прилагођавања књижевној норми. Тако је

⁵Заимов (1967, 134), очито из ваннаучних побуда, ове бугарске ојкониме српскога гласовног лика - коме одговара бугарски **Злокъшт-ица**, код Петрича - одваја од македонских и изводи - сасвим произвољно - из ***Зла кука** "окука"! Заузврат он проглашава **Каштавар**, име селу са леве стране Мораве северно од Лесковца, за бугарско, без објашњења, ваљда зато, што у првом делу претпоставља буг. **къшта**=срп. **кућа**< ***koṭja**, али под том претпоставком други део остаје необјашњив. Овај топоним, потврђен од раног турског доба ("Каштвар"), свакако је таман, можда несловенски (уп. алб. **kashtë** "слама"), но најближу мени познату паралелу представља му име села код Блаци **Кашевар**, које се лепо да схватити као словенска сложеница од **капа** и **варити**: радило би се о ојкониму старинског типа, уп. чеш. **Mydlo-vary**, **Jado-vary**, стсрп. **Јаловарци**, дан. Елоарци код Тетова, горе **Мучиварци**, **Воло-вари** у Кривошијама, са инверзним редоследом чланова **Вари-воле** у далматинској Загори, **Вари-боби** (често на тлу Грчке).

Лоукавица 1328. данас (Крива) Лакавица, лева притока Вардара у средњем току, а село северно од Призрена поменуто 1326. као Лоутовица сада носи има Ландовица које чува задњи назал отворене артикулације окамењен у изговору тамошњих Арбанаса (*lotov-* "липов"); заузврат, међник наведен у повељама из истог доба као Остражњикъ, Остражњица живи данас, како изгледа, у имену села Стружје јужно од Призрена (**ostrog-*); трећи случај у истом крају представља ороним Теражда, 1348. Торажда, где ни у једно време није дошло до посрбљења рефлекса *a < *o*, јер је формација страног порекла, била нерпозирна језичком осећају (**Terod+ja* од античког топонима *Theranda*). Било је и узвратних процеса на данашњем бугарском тлу; тако се горепоменуто село код Перника, чије се име у XVI в. пише као Дебели луг, данас зове Дебели лак. Неоправдано се, међутим, оспорава аутентичност облика историјског, данас ишчезлог хидронима Скоупица у изворишном делу Криве Реке, на падинама Осогова. Дуриданов, убедљиво га изводећи из прасл. **skorpъ* "оскудан" и поредећи са хидронимима слвнч. *Skopica*, пол. *Skape, Skępe, Skępnica*, ставља његово -у- на рачун српске редкције списка који га једини бележи, житија Св. Јоакима Осоговског, пустињака из XI в., изгубивши из вида да имена једне друге притоке Криве Реке о којима сам неколико страница даље говори, Лука и Дубровница, потврђују регуларност замене *u < *o* у тој области. Штавише, један други, још старији извор, грчка повеља Василија II из 1019, предаје нам име недалеког града Велбужда, дан. Ћустендила, у облику *Βελεβούδιος*, без трага назала, док доцнији средњобугарски запис из 1277. гласи Вельбѣжи (стсрп. бројни помени XIV-XV в. имају нормално *ou*: Вельб(л)оуж(д)ь). На жалост, ни тај ни други у троуглу између Ћустендила, Скопља и Врања концентрисани топоними на -*bužd(-a,-e)* не представљају поуздане примере деназализације, јер, као што смо горе рекли, у прасловенском поред антропонимске основе **bōd-* имамо и **bud-* (премда паралеле овим јужнословенским именима са словенског сверозапада више вуку на назалне предлошке), а у књижевним записима *Velъb(l)u/oždъ* још се умешао стсл. придев "камиљ" са етимолошким назалом. У сваком случају, иста повеља у велбушкој области бележи и топоним *Σουνδεασκος=Схѣтѣскъ*, где грчки запис предаје још увек очуван назал затворене боје (*u*), и ако је то доцније Стенско на Струми (1576), ваљало би узети да је развој текао преко бугарског рефлекса ѣ. *Sotěsk- > *Sъtesk-*, одатле Стенско паретимолошким наслањањем на синонимни грецизам *stēne* "клизура". Исти ран извор пружа нам један веома занимљив налаз за слив Нишаве. Реч је о имену села близу ушћа Јерме у Нишаву, Суково, јасној словенској формацији **Sok-ov-* од *sokъ* "(сува) грана, чвор", са

бројним паралелама у топонимији словенских земаља: пољ. *Sękowa* (1363. *Sankowy las*), *Sękowo* (1403. *Sancowo*), буг. *Sъkove-te*, слвнч. *Šokovec*. Нема ни једне паралелне топономастичке основе са прасловенским дифтонгом у корену **sukov-* која би довела у питање суд да и топоними са подручја где се рефлекс задњег назала изједначио са првобитним и спадају овамо: слвч. *Sukov*, рус. **Суково**, па и наше **Суково** које Шмилауер такође ту ставља. Стога свакако греши Розвадовски када овај топоним сматра првобитним хидронимом и изводи га од прасл. **sъkati*, са једином паралелом у пољском хидрониму *Skawa*, за који уосталом и сâм допушта германско постање (уп. још Bezlaž II s. v. *Sukovec*). За нас је овде важно да повеља из 1019. бележи већ деназализован облик овог топонима: *τὴν Σύκοβον*, и то са српским рефлексом *у<*о* као и у првом следећем помену из 1576. "Сукова" и у данашњем облику Суково. Како се сведочанство топонима **Суково**, деназализованог још пре 1000. године, уклапа у општу слику процеса деназализације на српском простору? Облици имена српског кнеза Мутимира у савременим папским писмима *Montimerus* 872, *Muntimirus* 892. и код Порфиригенита *Μουντιμῆ ρος* сведоче да се крајем IX века на старосрпском простору назал *о>у* још чувао. У Порфиригениново доба, око 950, процес деназализације *о* већ је био у току, што сведоче облици српских топонима које он наводи: *Λουκαβέτσι*=*Lukavsci* (лок.) <*Локавъсь*; *Τζερναβουσκή*=*Črnovuskъj* (ср. град), од **Сърно-(v)osi*, уп. пољ. *Czarnowasy*, чеш. *Černousy*; горе поменути патронимик *Βουσεβούτζη*=*Vyse-* или *Vyše-buď* <**-bōd-*јъ. Назал је изгледа још присутан у *Γαλουμαήνικ*, искварено од **Γαλουμπ-ήνικ*=*Golubin-* (пре него *Golubin-*) <прасл. **golōbin-* "голубињи", 1285. *Golubinez*, данас Голубинци, село у Попову пољу. Дукља се чини још незахваћена, ако запис *τὸ Δουτοδόκλα* исправно схватамо *τὸ Λου<καί>*, *τὸ Λόκλα*, први реконструисан топоним био би истоветан имену дукљанске жупе **Luca** код Дукљанина, што би значило да не том подручју деназализација **о>у* пада после средине X а пре средине XII в; у Поморављу још доцније, јер Кинам око 1150. пише *Λογγομηρός*=*Logomirъ* за дан. **Лугомир**, име левој притоци Велике Мораве; деназализован облик у Жичкој повељи окко 1220. **Лоугомира**, ако се заснива на аутентичном локалном изговору, омогућавао би прецизно датирање деназализације на том подручју у другу половину XII в. Нешто доцнија него у јужнијим областима, она се ту не само са леве, него и са десне стране Велике Мораве одвијала у српском духу, о чему сведоче за Стиг, Звижд и Браничево топоними наведени у старосрпским повељама, посебно Раваничкој, а за још источније пределе српског Подунавља, преко ушћа Тимока до Видина, записи турских дефтера: поменимо само такве архаичне

формације какве су у Браничеву **Рукомија** (1381) < прасл. ***roko-tuja** и **Кладоруб** (1428-9) < ***koldo-roḃ(i)**, исти назив код Видина **Кладоруп** (од 1560), j-посесив "**Судомир**" (1560, дан. ишчезло) код Кладова: ***Sodo-mir**+jъ. Из свега овога јасно је да топоним **Касидол** у Стигу, за који не располажемо поменима старијим од 1818, не може, како то Заимов хоће, сведочити о некадашњем бугарском развоју ***o>a** с ону страну Велике Мораве, иако је формација **Кошј дољ**, срп. "**Куси до**" иначе добро потврђена. Сваку вредност за питање рефлекса задњег назала на овом подручју то име губи у светлу чињенице да имамо два села **Касидоли** далеко на западу, код Прибоја и код Сарајева. Додамо ли да у топонимији Србије источно од Мораве, како на североистоку, тако на југоистоку, придев ***кош** долази само као **кус** (1381. **Здѣбудов кусак** у Пеку; 1379-80. **Куси поток** у Петрусу; од 1576. **Куса Врана** код Цариброда), јасно је да топоним **Касидо(л)**, -**доли** или није оно што се на први поглед чини да јесте, или иза овакве његове дистрибуције стоји нека сразмерно позна и за дијалектолошку слику ирелевантна миграција са источнојужнословенског подручја.

Да се вратимо нашем Сукову, деназализован облик тог топонима у повељи из 1019. указивао би да се почетком X века започет процес деназализације ***o>u** најпре ширио у правцу запад-исток, из централних српских области према доњем и средњем току Јужне Мораве, да би до краја столећа већ захватио поречје Нишаве. Како је Суково удаљено само неких 25 km ваздушном линијом на северозапад од горе помињане Посъжде на горњем току Јерме у Бугарској, ако овај топоним без старине узмемо због архаичности формације за белег подједнаке старости, долазимо до занимљивог сазнања да се изоглоса која дели српску од бугарске замене задњег назала око 1000. године на том потезу приближно подударала са данашњом српско-бугарском границом, али и са древном границом између римских провинција Горње Мезије и Тракије, која је истовремено делила подручје где је званични језик културе и администрације био латински, од оног где је ту улогу играо грчки. Са ове, латинске стране остајале су на тај начин провинције Далмација (Превалитана), Горња Мезија (Дарданија) и Доња Мезија, углавном онај простор на којем се доцније словенско **o** развијало ка **u**, слично затварању вокала пред назалом у вулгарнолатинским говорима Балкана (лат. **on>**рум. **un**; лат. **an>**рум. **in**), а грчке су биле области Македоније и Тракије, где је словенски задњи назал тежио ка **a** (буг. **ǎ=ъ**, мак. диј. **an, am**), што се може поредити са псотојаношћу боје вокала пред групом назал+консонант у грчком језику. Уза сав опрез од грубог поједностављивања у које

бисмо могли запасти сводећи једну стару и важну дијалекатску разлику на словенском југу на грчки или латински супстрат и негирајући у њеном настанку сваку предиспозицију донету са севера или могућност постепеног ширења из одређених иновационих жаришта, ипак смо горње запажање просудили вредним помена у овом контексту, као евентуални подстицај за даља размишљања и истраживања.

Епентетско л

Поменимо овде још једну црту важну за српско-бугарска разграничења: епентетско л које се у бугарском губило, а у српском чувало. Сliku некадашњег простирања ове изоглосе могу нам пружити топоними у којима смо имали прасл. спојеве -пј-, -бј- и -вј-, пре свега ј-посесиви и етници на -јане од лабијалних основа, као и супстратна имена одговарајућег гласовног склопа. Таквих налаза релативно је мало на подручју југоисточне Србије којим се бавимо. У Понишављу недостају релевантне словенске формације. Топоним **Драговље** (1498) у Заплању пре садржи сложен колективни суфикс -ов-је него посесивно -је, а **Дивљана** (-) код Беле Паланке вероватно се своди на придев **divъljъ**>срп. **дивљи**: у оба случаја би се, дакле, радило о л као продукту новог јотовања (по испадању слабог полугласника). Старо јотовање имамо можда у топонимима **Гњилан** (**Гнілань** Пшин. пом.; диј. **Гњилен**) код Пирота, ако је истог порекла као име варошице **Гњилане** (в. доле), и (Г. и Д.) **Невља** (XIV-XV в. **nwlǵ**; једном **nawlǵ**) на самој српско-бугарској граници, ако прихватимо Безлајево тумачење по коме би то испрва био супстратни хидроним **Nev-ia**, сродан словеначком имену реке **Невлица** и места на њој **Невље**, затим хидронимима **Невља** код Пскова, **Невел'**, **Невлице** код Витебска итд., за које је Розвадовски, без много основа, помишљао на угрофинско порекло. Извођење из супстрата овде је посебно примамљиво због могућности да се основа **нев-** у претпостављеном дословенском имену дан. Невљанске Реке као једног од изворишних кракова Нишаве доводе у везу са кореном у **Nav-issus**>**Naissus**. Но бар нека горе упоређена имена могла би се сводити и на словенски предлогак ***Ne-vyl-ja**, од корена који је у стсл. **вълати** "таласати (се)", **вълна** "талас"=рус. **волна** итд. Имали бисмо аналогну структуру и слично значење као у **Нетеча**< **Не-тек-ја** и етимолошко, а не епентетско л. За овај топономастички проблем уп. још - такође тамно - име суседног села у Бугарској **Несла**. Посредно, али са више сигурности може се установити један други случај супстратног топонима са л-епентезом у овом крају. то је име села на улазу Нишаве у Сињевачку клисуру **Тамјаница**,

потврђено у XVIII веку етником **Темњанец** који указује на првобитно **Тъмѡан-(ѡск-)**, објашњиво као регуларан рефлекс имена кастела у области **Наиса** који наводи Прокопије **Τημίανα**. За **мњ** од **мљ** упореди у Лесковцу и Врању **ламња**=буг. **ламя**<грч. **λάμια**, **Судимња** у документу писаном у Нишу 1734. за топоним **Судимља** у Топлици (придев на -јѡ од ЛИ **Sođimъ**, уп. рус. **Судемља**).

Јужније, турски пописи XVI в. помињу **Жабљане** код Лесковца и код Врања (лесковачко село постоји и данас под тим именом, врањанско је можда данашњи **Жабљак**), но тај ојконим пре има у основи придев **жабљи**<**ѡабъјѡ** него што би био директно изведен од **жаба**, те бисмо опет имали пример за ново, а не за старо јотовање. Старо епентетско **л** чувало се у врањском крају до у XVI в.: поткрај претходног столећа једно данас ишчезло село бележи се као "Хумлани", а већ 1570. исти топоним гласио је "Хумјани" (***Нъlm-l-jane**). Као старо, ту се у истом раздобљу губило и ново епентетско -л-: крајем XV в. "Паневље", али у доцнијим пописима XVI века "Пињевје", у Пчињском поменику и данас **Паневје**, село у Иногошту: **Рън-ев-је**.

Од Врања на запад уз горњи ток Мораве, имамо два у предтурско доба поменута ојконима на -јане са епентетским -л- **Зацрквљане** у Топоници (дан. Кривој Реци) и **Гнивљани** у Горњој Морави: сачувао се само овај други као **Гњилане**. Насупрот томе, код топонима **Лебане** у Јабланици (< **Xlëb-l-jane** од прасл. **xlëbъ** "водопад") -л- је одсутно већ од првог помена у XVI в. ("Лебан"); његово испадање ту се може објаснити и дисимилацијом према почетном л-.

Закључак. Аутохтони и пренесени топоними

Наше разматрање историјске топонимије довело нас је до закључка да је један појас на југоистоку данашње Србије, који обухвата десни слив Јужне Мораве у доњем и средњем току, цео њен горњи ток и доње Подримље, био рано захваћен процесом источнојужнословенског јотовања прасл.***tj/dj>шт/жд**, најраније посведоченим у другој половини IX века за словенски дијалекат солунског задећа на основи кога се развио староцрквенословенски језик, а на бугарском западу, око дан. Ђустендила, завршеним пре почетка другог миленија. Северозападно одатле најстарији топонимски слојеви показују искључиво западнојужнословенски прелаз ***tj/dj>ћ/ѣ**, спроведен у централним српским областима пре средине X века. Штавише, поједини налази те врсте срећу се источније и јужније од крајњег домета **шт/жд** топонима, чинећи од наведених подручја зону мешања обају рефлекаса, при чему

је њихов хронолошки однос за сада тешко одредити. Другом раном иновацијом карактеристичном за источнојужнословенске - бугарске и македонске - говоре, испадањем прасловенског епентетског **л**, овај простор, како изгледа, није био дотакнут; напротив, веома брзо, пре српскохрватског југозапада и североистока, он се прикључио деназализацији ***q**>**у**, потеклој из средишњих српских области између Неретве и Дрине почетком X века, а потврђеној за горњи слив Нишаве већ 1019. обликом **Суково**< **Sokovo**. Тај налаз утолико више изненађује што се ради о времену коме је у овим крајевима непосредно претходила вековна власт бугарске државе. Интересантно је да хрисовуља Василија II у записима топонима *την Σύκοβον* у софијској епархији и *Λύκοβα*, Луково код Врања у скопској словенско **у** предаје ипсилоном (**υ**), уместо на уобичајен начин, са **ou=y**, како се она ван сваке сумње заснива на старословенским предлошцима из доба Самуилова царства, излазило би да је у повељама за ова два владичанства **у** било писано само ижицом, без претходног **о**, што се доста ретко среће, и то махом у глагољским споменицима као Маријинско јеванђеље и Клочев глагољаш. Време и место њихова настанка није познато, и у том погледу би ово палеографско запажање могло бити индикативно, тим пре што они поред источнојужнословенских црта као **шт/жд** од **tj/dj** показују западнојужнословенску деназализацију **q** у **у**, а то су особине које смо управо утврдили за најстарији словенски слој овога подручја.

Оваква слика одражава наша тренутна знања: како у појединостима, тако и у целини, она је подложна преиспитивању. Жеља нам је била да своје закључке градимо на најпоузданијим налазима, а у стварности је преостало да се проберу најмање непоуздани. На разне факторе неизвесности при тумачењу појединих топонима већ смо горе указивали; овде треба предочити један феномен који, с једне стране, релативизује топономастичка сведочанства дијалекатских изоглоса, а са друге стране има занимљиве импликације за етничку историју ширег простора: преношење топонима. Пренесен топоним може нас довести у заблуду да је његова секундарна локација била захваћена овим или оним гласовним процесом који је њега, у ствари, обележио већ у старој постојбини. У Румунији с ову страну Ђердапског теснаца улива се у Дунав речица **Liuborajdia**, на којој је истоимено село, 1437. поменуто као тврђава у темишварској жупанији **Lybrasd**. Аутентичан изговор тамошњег српског живља је **L'uberázda**; у том облику хидроним и топоним потпуно се подударају са именом речице, притоке Власине, по величини приближно једнаке истоименом притоци Дунава, и

села на њој **Љуберажда**; и овде и тамо, исто име је сведочанство развоја ***dj>жд** на подручју говора где је иначе та прасловенска група заступљена са **ѣ** (**дж**). Сама по себи, та ситуација не мора се објаснити преносом; формација ***L'ubo-rad+ја** среће се и другде у словенском свету и могла је независно настајати на разним местима. Но у истом делу Румуније, северно одатле а јужно од Карансебеша, има село **Присиан**, чије се име помиње такође у XV в. као **Priscyen** и **Prezyen**. И данашњи облик и ранији **Присцјан** одговарају имену села у источној Србији недалеко од Љуборажде, које данас гласи **Присјан** а у XVI в. се бележи и **Пристјан**. Ако овај топоним на тлу источне Србије, како смо то горе са доста вероватности претпоставили, има свој предсловенски корен у имену позноантичког кастела **Prisciana**, шта друго закључити него да су имена **Љуберажда** и **Прис(ц)јан** пренета у темишварски Банат са југа пре XV века? Ако је тако, онда отпада најубедљивији налаз којим се доказује првенство источнојужнословенског елемента не само у целом данашњем Банату, него посредно и у српском Подунављу; наиме, Заимов, признајући да с ове стране Дунава на потезу од Велике Мораве до ушћа Тимока нема јасних трагова развоја **шт/жд < tj/dj**, позива се на присуство таквих топонима на наспрамној страни Дунава, у данашњој Румунији, међу којима је најзападнији и најархаичнији управо **Liuborajdia**. Остало што је Петровић успео наћи у западном делу Олтеније (Мале Влашке) су или румунски топографски термини позајмљени из бугарског, као **Peștera**=рум. **peșteră**<буг. **пещера**, које, како он сам указује, припадају румунском именовању и немају везе са словенским супстратом на датом месту, или млађи, до новијег времена продуктивни јужнословенски типови као **Coșuștea/Coșuștița**, **Medvejde**, **Smîrdesteț**, или сумњиви налази као име неколико потока **Zlaști (Slaștiul)**, што тешко може бити од **ЛИ Zlat+јь**, него је пре =стсл. прид. **слаштъ** "ηδύς, suavis"< ***slast+јь**, уп. сх. **Слатки поток**, слвнч. **Sladki potok**. Све у свему, ни једно од ових имена нема доказну снагу за источнојужнословенску припадност најранијег словенског слоја у овом делу античке Дакије, као што ни данас ишчезао, али крајем XIV и у првој половини XV века вишекратно потврђен топоним са срп. **ѣ<*dj Сађав'ц** (**Сађвецъ** итд.) близу ушћа Блатнице (дан. Блахнице) у Дунав, наспрам Неготинској Крајини где имамо подједнако старински **Браћевац** (1560) са **ѣ<*tj**, не доказује његов исконско српски карактер. Све су то и по форми и по времену прве потврде (махом XV век) релативно стари топоними, али без и једне одлике по којој би морали припадати првом словенском таласу V-VII века. Типолошки би у ту категорију једино спадао ј-посесив **Liuborajdia**, али он је, видели смо, по свој прилици овамо

пренесен с југа. На тај начин источнојужнословенска теза губи свој једини прави пандан j-посесиву на југу Седмоградске са прасл. *dj>đ: мађ. *Gesztragy*, 1359. *Gestrag*, < **Gostiradjъ*. Хелимски указује и на тамошњи (Kis)*Mutnok*, 1371. *Muthnik*, рум. *Mutnicul Mic* као на пример са u<*o (**Мотъникъ*), а ми бисмо у том контексту поменули и очување епентетског л у j-посесиву *Radimna* код Молдаве < *Радимља* (XIV в.) <**Radim+ja* (уп. у Херцеговини *Радимља*, чеш. *Radymie* 1392, д. *Radim*, пољ. *Radzim*), тако да у најстаријем топонимском слоју западне Румуније имамо збир небугарских особина по свим трима овде разматраним изоглосама. Како год тумачили источнојужнословенске примере који им противстоје и које смо горе поменули, у најмању руку смемо са Хелимским говорити о "словенском којне" на том тлу; у сваком случају, од покушаја да се некадашње словенско становништво Карпатског басена поистовети са једним од савремених словенских народа, Бугарима, Словацима (Станислав) или Србима (Поповић) много су нам ближа полазишта оних, који макар прелиминарно оперишу са дословенским географским појамовима, говорећи о панонским, дачким или придунаским Словенима као о могућим носиоцима посебних словенских идиома, који нису морали бити проста мешавина особина околних познатих говора, већ су могли имати неке њима стране одлике, да би потом били асимиловани делом од инојезичних елемената (Мађари, Румуни), а делом од експанзивних словенских дијалеката у суседству.

Неколико старинских и не сасвим јасних формација из југоисточне Србије које смо горе покушали да објаснимо као j-посесиве налази аналогije на сасвим другој страни. Реч је о релативно малом подручју племена Пипери у Црној Гори: имену села *Битрља* (<*Byto-rad+ja?*) тамо одговара име извора *Биторад*, орониму *Видлич* (<**Vido-l'ut+jъ?*) - име катунa *Видојут*, топониму *Рагодеж(д)* (<**Dorgo-* или **Rogo-déd+jъ?*) име врха *Рогоџед*. Додамо ли да старо име области северно од Врања *Иногошт*, по формацији такође j-посесив од древног антропонима **Ino-gostъ*, има, ван руског простора, једину аналогiju у имену пиперске планине *Иногоштица*, таква концентрација високо специфичних аналогija у најархаичнијем типу словенских топонима тешко да се може приписати случајности и много пре указује на пренос. Пада у очи да у прва три случаја претпостављеним j-посесивима на истоку противстоје - бар привидно - асуфиксална образовања на западу; могуће објашњење пружала би претпоставка да су имена пренесена са истока на запад још у доба док им је завршни слог садржавао -t'-, -d'-, и то од стране несловенског - влашког живља, у чијем се изговору избрисала палаталност

јотованих дентала, а -*ŕu-* у **Vido-ŕutʹ* дало -*ju-* као у румунским славизмима: уп. за прву појаву рум. облик имена *Găstrade* према горепоменутом мађ. *Gesztrágy* од сл. **Gostiradʹ*, *Ogradena* < *Ограџена* на румунској страни Ђердапа, а за другу рум. *jubi* < *ŕubiti*. Изворни ликови на истоку тек су доцније прошли јужнословенске развоје група **tj/dj*, и то различите.⁶

Носиоци сеобе топонима *Љуберажда* и *Присјан* из десног слива Јужне Мораве у леви слив Дунава могли су бити чисти Словени; примамљива се чини могућност да се у њима виде преци потоњих Крашована. Но ваља нам подсетити се и хипотезе да су преци Румуна (и Албанаца) у првим вековима након досељења Словена на Балкан живели управо у планинским пределима данашње источне Србије и западне Бугарске, да би се онда иселили, први на север, преко Дунава, у некадашњу Дакију, а други на југозапад, према јужном Јадрану и некадашњој Илирији. Питамо се да ли словенски елементи у румунском језику, укључујући и део словенске топонимије у данашњој Румунији, не представљају можда производ славизације романског живља која се није одвијала тамо, на тлу античке Дакије, већ у унутрашњости Балкана, пре одсудне миграције која је осим самих делимично пословењених Румуна могла собом повући на леву обалу Дунава и мање скупине чисто словенског живља који је са њима живео измешан у ранијој постојбини? Већ је изнето мишљење да су средњовековни Власи могли у топонимији раширити на северозапад поједине *шт/жд* облике преко источнојужнословенских позајмљеница са тим одликама у своме језику; класичан пример је име области у Старом Влаху *Пештер*. Аналогни процеси замисливи су у разним смеровима и у друга, можда знатно ранија времена, на шта нам указују два горе размотрена "изонимска снопа" која источну Србију везују са племенским подручјем Пипера на једној и са румунским Банатом на другој страни. Особито би ова друга изонимија могла бити од значаја за сам проблем румунске

⁶Само племенско име *Пипери* могло је бити пренето из данашњег српско-бугарског пограничја, будући да се понавља као ојконим на два места у Бугарској (*Пиперите*), па се његова дистрибуција на истоку и западу боље објашњава ширењем из неког међупростора, него далеком сеобом са једног краја Балкана на други. Нагласак на почетном слогу говори против уобичајене етимологије из балк. речи за "бибер": нгр. *πιπέρι*, алб. *pipër*. Пре би се могло помишљати да је *Пипери* постало од лат. *pauperes* "сиромаси" на североисточном Балкану, где је прелаз лат. *au>i* посведочен развитком лат. *clausura* у нгр. *κλεισούρα*, срп., буг. *кписура*, први пут забележено као топоним код Прокопија у области Хемимонта *κλεισούρας*.

етногенезе. Наговештајем такве могућности затвара се круг нашег рада, који полази од супстрата у словенској топонимији југоисточне Србије као сведочанства о дословенској језичкој слици тога подручја, затим прелази на јужнословенска дијалекатска разграничења, да би се преко њих поново вратио на спорно питање локализације преживелих античких идиома на Балкану.

Извори

- Бојанић, Д.:** Фрагменти збирног пописа видинског санцака из 1466. године. У: *Miscellanea*, Историјски институт, Грађа књ. 2, Београд 1973, стр. 5-77.
- Бојанич-Лукач, Д.:** Видин и видинският санцак през 15-16 век, Софија 1975.
- Csánki, D.:** Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II, Budapest 1894.
- Gelzer, H.:** Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche II. У: *Byzantinische Zeitschrift* II/1893, стр. 22-72.
- Историја Ниша I**, Ниш 1983 (стр. 107 и д.: имена села нишког краја у турским пописима, читања Д. Бојанић).
- Кнежевић, Б.:** Делови збирног пописа видинског санцака из 1466. године. У: Историјски институт. Грађа књ. 28. Мешовита грађа (*Miscellanea*) књ. 15, Београд 1986, стр. 7-12.
- Константин Багрянородный:** Об управлении империей. Текст, перевод, комментарий. Москва 1991.
- Летопис попа Дукљанина**, уредио Ф. Шишић. Пос. изд. СКА LXVII, Филозофски и филолошки списи књ. 18, Београд/Загреб 1928.
- Маринковић, Ј.:** Микротопонимија Враћа и околине. У: ОП 10/1989, стр. 67-172.
- Милићевић, М. Ђ.:** Краљевина Србија, Београд 1884.
- Miller, K.:** *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916.
- Новаковић, Ст.:** Охридска архиепископија у почетку XI века. Хрисовуље цара Василија II од 1019 и 1020 год. Географијска истраживања. У: Глас СКА LXXVI, други разред 46, Београд 1908, стр. 1-62.
- Památky dřevního písemnictví Jihoslovánův.** Díl předchozí. Sebral a vydal Pavel Josef Šafařík. Vydání druhé, doplnění z pozůstalosti Šafaříkovy rozmnožené, upravil Josef Jireček. V Praze 1873.
- Procopius:** *De aedificiis*, ed. J. Haurý, Leipzig 1913.
- Пшињски поменик**, изд. Ст. Новаковић. У: Споменик СКА

- XXIX/1895, стр. 3-20.
- Пурковић, М.: Попис села у средњовековној Србији. Годишњак Филозофског факултета у Скопљу 1940.
- Српски поменици XV-XVIII века, изд. Ст. Новаковић у: ГлСУД XLII/1875, стр. 1-152.
- Стојановски, А.: Врањски кадилук у XVI веку, Врање 1985.
- Турски извори за бугарската историја, серија XV-XVI, Софија, 1/1964; 2/1966; 3/1972 (Извори за бугарската историја X, XIII, XVI).
- Византиски извори за историју народа Југославије I, Београд 1955 (Посебна издања САН ССХLI).
- Законски споменици српских држава средњег века, прикупио и уредио Стојан Новаковић. Београд, СКА 1912.
- Зиројевић, О.: Лесковац и његова нахија од 1455. до 1683. године. У: Лесковачки зборник XXIII, Лесковац 1983, стр. 211-268.
- Зиројевић, О./Ерен, И.: Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444-1446). У: Врањски гласник IV, Врање 1968, стр. 377-416.
- Живковић, Н.: Речник пиротског говора, Пирот 1987.

Литература

- Beševliev, V.: Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk "De aedificiis", Amsterdam 1970.
- Bezljaj, Fr.: Slovenska vodna imena I-II, Ljubljana 1956-61.
- Borek, H.: Zachodniosłowiańskie nazwy toponomiczne z fomitentem -ьп-, Wrocław 1968.
- Duridanov, I.: Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle (Slavistische Forschungen Bd. 17), Köln/Wien 1975.
- Георгиев, Вл.: Най-старите славянски имена на Балканскиот полуостров и тяхното значење на наш јазик и нашата историја. У: Бугарски јазик VIII (1958) 4-5.
- Gindin, L. A.: К хронологији и карактеру славјанизацији карпато-балканског простора (по лингвистическим и филологическим даним) II. Славјански топоними у Прокопија Кесаријског. У: Етногенез народов Балкан и северног Причерноморја, Москва 1984, стр. 43 и д.
- Хелимскиј, Е. А.: Славјанско којне во Венгрии Арпадов и происхождение славјано-венгерских топонимов в

- Трансильвании. У: Материалы к VI международному конгрессу по изучению стран Юго-восточной Европы, София 30. VIII - 6. IX 1989 - Лингвистика, Москва 1989, стр. 48-54.
- Ивић, П.: Језик и његов развој до друге половине XII века. У: Историја српскога народа I, Београд 1981, стр. 125 и д.
- Миков, В.: Произход и значење на имената на нашите градове, села, реке, планине и места (Наука и знање 1), Софија 1943.
- Лома, А.: Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу. У: Ономатолошки прилози XI/1990, стр. 1 и д.
- Loma, A.: Vorskavisches Substrat in der Toponymie Serbiens. Bisherige Ergebnisse. Probleme und Perspektiven weiterer Erforschung. U: Die Welt der Slaven XXXVI/1991, str. 99 i d.
- Лома, А.: Словени и Албанци до XII века у светлу топонимастике. У: Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1991, стр. 279 и д.
- Nieckula, Fr.: Nazwy miejscowe z sufiksami -ov-, -in-, na obszarze Wielkopolski i Małopolski (Prace Wrocławskiego towarzystwa naukowego, Seria A, Nr. 144), Wrocław 1971. XV/1970, str. 71-124.
- Пешикан, М.: Зетско-хумска-рашка имена на почетку турскога доба. Трећи део: Област Бранковића. У: Ономатолошки прилози V/1984, стр. 1 и д.
- Пешикан, М.: Стара имена из доњег Подримља. У: Ономатолошки прилози VII/1986, стр. 1 и д.
- Petrovici, E.: Studii de dialectologie și toponimie, București 1970.
- Rospond, St.: Południowo-słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem *-itj (Polska Akademia umietyności. Prace Komisji językowej N°25), Kraków 1937.
- Rospond, St.: Struktura i stratygrafia toponimów typu -išt- w Bulgarii i Macedonii. U: Onomastica Jugoslavica 3-4/1973-1974, str. 140.
- Rospond, St.: Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych (Probný atlas toponomastyczny) I-II, Wrocław etc. 1974-76.
- Rospond, St.: Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -jъ (Acta Universitatis Wratislaviensis N°526), Wrocław 1983.
- Rozwadowski, J.: Studia nad nazwami wód słowiańskich (Prace onomastyczne 1), Kraków 1947.
- Schramm, G.: Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr., Stuttgart 1981.
- Šmilauer, V.: Příručka slovanské toponomastiky, Praha 1970.

- Zaimov, J.: Bulgarische Gewässernamen. U: Zeitschrift für Slavistik VI/1961, str. 43-60, 217-250.
- Zaimov, J.: Die bulgarische Ortsnamen auf -ist- aus -itj- und ihre Bedeutung für die Siedlungsgeschichte der Bulgaren in den Balkanländern. Sofia 1965.
- Заимов, Ј.: Заселване на българските Славяни на балканския полуостров - Проучване на жителските имена в българската топонимия, София 1967.
- Заимов, Ј.: Български географски имена с -јъ. Принос към славянския ономастичен атлас, София 1973.

Aleksandar Loma

DIE SPRACHLICHE VERGANGENHEIT SÜDOSTSERBIENS IM LICHT DER
ORTSNAMENFORSCHUNG
(Zusammenfassung)

Die vorliegende Arbeit befaßt sich mit der sprachlichen Vorgeschichte Südostserbiens, indem sie versucht, aufgrund der namenkundlichen Befunde jene aus verschiedenen slavischen und nicht-slavischen Schichten bestehende Grundlage zu rekonstruieren, auf der sich die heutigen Mundarten dieses Gebietes entwickelten.

Die Fragen des **vorslavischen Substrats** konzentrieren sich hier um das Problem der albanischen und rumänischen Urheimat, die man seit langem gerade im heutigen serbisch-bulgarischen Grenzgebiet vermutet. Die Übergangsform von **Naissus** zu **Niš** leißt sich aufgrund des altserbischen Erstgelegs **nyšiv-bsk-** präziser als bisher als **Nišs** feststellen; sie kann dem Protoalbanischen zugeschrieben werden, muß es jedoch nicht. Daneben könnten sich noch manche, an sich unsichere Namenkontinuitäten auf die Möglichkeit einer (proto)albanischen Lautentwicklung berufen, wie etwa **Tomi**>**Ťēm-bsko** (1404), oder **Cumudeva**>**Kŭmbelev-ci** (heute **Kambelevci**; 1019 vermutlich **Κόμπλος**). Mit noch mehr Unsicherheit sind albanische Etymologien einiger im Altertum nicht belegten Fluß- und Ortsnamen verknüpft: **Jerma** zu alb. **jerm** "rasend, ungestüm" oder zu aksl. **јерма** <gr. **ἐρ(η)μα** "Einsiedelei"; **Ujno** wohl nicht zu alb. **ujë** "Wasser", sondern zu ursl. ***uj-ъn** "Onkels-"; **Prvna** vielleicht zu alb. **përrau**, bestimmt **përróni** "Bach". Als Kriterium für die protorumänische Entwicklung wird die Behandlung von **a** vor **n** genommen; den Fällen, wo es erhalten blieb: **Ulpiana**>aserb. **Ljpljanb** am Amselfeld; ***Prisciana**>**Pris(t)jan** bei Pirot; **Timiana**>**Tamnjan-ica** bei Niš stehen auch solche gegenüber, die auf rum. **în**<**an** schließen lassen: ***Αρρι-βάντιον**>**Binč**-(seit 1019), heute **Binač**; ***Diana**>**Zina**; diese Erscheinung scheint im oberen Flußgebiet der Süd-Morava zu Hause zu sein.

Der zweite Teil der Arbeit beginnt mit einer - ablehnenden- Beurteilung der

jüngst wiederbelebten These, daß schon bei Prokop (Mitte des VI Jh.) slavischen ON in den Gebieten von Naissus und Remesiana vorkämen; sonst ist er den **ältesten slavischen Isoglossen** gewidmet, die den slavischen Süden in eine östliche und eine westliche Hälfte teilen und der heutigen serbesch-bulgarischen Sprachgreze zugrundeliegen.

Der ostsüdslavische Wandel ursl. ***tj/dj > št/žd**, vor den ältesten altkirchenslavischen Denkmälern durchgeführt und für Westbulgarien 1019 durch den Nemenbeleg *Βελεβούσδιος* belegt, läßt sich an alten Ortsnamentypen, wie die mit dem Suffix **-jъ** abgeleiteten Possessivadjektive von den zusammengesetzten Personennamen mit den Hintergliedern **-ljut-, -vit-, -bod-, -rad-, -vid-** usw. und Siedlungsnamen patronymischen Ursprungs auf **-ište < * -itji**, bis zur Südmorava verfolgen; im Norden reicht er nicht über die Wasserscheide zwischen Nišava und Timok (im serbischen Donaugebiet und im nordwestlichsten Teil des heutigen Bulgarien fehlen relevante Befunde); dagegen, im Süden, um Vranje, erstreckt sich das Verbreitungsgebiet der altertümlichen Ostrnamen mit den ostsüdslavischen Merkmalen auf die linke Siete der Morava und entlang ihren Oberlauf gegen Südwesten bis zur Gegend um Prizren im Flußgebiet des unteren Drim, wo sich die älteste slavische Schicht als ostsüdslavisch erweist. Andererseits bewiest die serbische Entwicklung ursl. ***tj/dj > č, ě** schon um 950 an dem von Porphyrogenetos überlieferten Namengut feststellbar (**Međurēčje, Čuđimēr, Vyšebuđ**), durch manche, z.T. frühbelegten j-Possessiva sien hohes Alter auch auf der rechten Seite der Süd-Morava, so daß das heutige Südostserbien in dieser Hinsicht als ein Mischungsgebiet zu bezeichnen ist, wobei das chronologische Verhältnis der beiden Schichten, der westlichen und der östlichen, unklar bleibt.

Klarer ist die Sachlage bei einer anderen, etwas jüngeren Isoglosse, der **Entnasalisierung von ursl. o**, das im serbischen Nordwesten **u**, im bulgarisch-mazedonischen Südosten dagegen **a, ă** ergab. Vom Anfang an herrscht hier die westliche Substitution; der Prozeß **o > u**, der in den serbischen Kerngebieten um 950 im Laufe ist - wovon uns wieder Namenbelege bei Porphyrogenetos: **Lukavъci** (Lok.) < ***Lokavъcy, Činovuskъj** (sc. grad) < ***Čirno(v)osi, Vyše- o. Vyše-buđъ** (**Βουσεβούτζη**) < ***-bod+jъ** (vgl. apoln. **Wszabad**) zeugen - hat schon gegen Jahrtausendswende weit nach Osten und tief ins Flußgebiet der Nišava eingedrungen, wo den ON **Sukovo < *Sokovo** eine griechische Urkunde aus 1019 als **Σύκοβον** wiedergibt, also in seiner heutigen, entnasalisierten Form. Noch weiter im Südosten, im Quellgebiet des Vardar-Zuflusses Kriva Reka, begegnet uns im Mittelalter ein Flußname in der Form **Скоупица < *Skopica**, die nicht notwendig auf Kosten der Serbisierung einer Vorlage aus dem XI Jh. gehen muß, viel auch die gegenwärtige Hydronymie dieses Gebietes **u < o** zeigt. Die Frage, ob das schon 1019 belegte **-u-** im obengenannten ON **Velbužd** (heute Kjustendil) auf ursl. **u** oder **o** offen bleiben, obgleich der nasalisierte Ansatz ***Velb-bod+jъ** besser bezeugt ist.

Schließlich weicht der Befund des sog. **epenthetischen l** von jenem des hinteren Nasals kaum ab: im Gegensatz zu seinem Ausfall im bulgarischen Bereich, bleibt es im ganzen Südostserbien erhalten, und zwar seit der frühesten Zeit, wie es das schon erwähnte Substrattoponym bei Niš **Tamjanica** beweist, das über ***Тъмлjan-** auf Prokops **Τιμίανα** zurückgeht. Nur für die Umgebung von Vranje ist in früher türkischer Zeit eine Migration aus dem ostsüdslavischen Sprachraum anzunehmen, in deren Folge das bis in

XV Jh. bewahrte I-pentheticum ausfiel und auch einige Flurnamen mit **a<*o** entstanden.

Obwohl sich diese Arbeit mehr als die bisherigen auf das historische Namenmaterial stützt - darunter auf die neuveröffentlichten türkischen Quellen, bei denen oft die richtige Namenform an den Faksimiles nachzuprüfen war - es bleibt trotzdem viel Ungewißheit wegen des Mangel an frühen Namenbelegen, so daß die obigen Folgerungen *cum grano salis* zu nehmen sind. Die Einschränkung gilt vor allem der Möglichkeit einer **sekundären Normalisierung** solcher ON, die im Ganzen durchsichtig waren, aber gewisse ihrer sprachlichen Umgebung fremde Lautmerkmale aufwiesen: z.B. Ersatz von **št/žd** durch **č/d**, von **a<*o** durch **u** oder umgekehrt. Außerdem ist mit den **Namenübertragungen** zu rechnen, die eine Isoglosse auf ein Gebiet sekundär ausbreiten konnten, das ursprünglich außerhalb ihres Bereiches lag. Ein solchen Fall dürfte im Temesvarer Banat vorliegen, wo der Fluß- und Ortsname **Liuborajdia** (seit XV Jh.) aus der Umgebung von Pirot übertragen sein kann, denn es gibt dort eine **Ljuberažda** und im selben Teil Rumäniens seit derselben Zeit einen Ort **Priscyen** (so 1447) > **Prisian**, dessen Name von **Pristjan** > **Prisjan** kaum zu trennen ist, wie ein Dorf umweit von Ljuberažda heißt; nun hat dieses Toponym nur im Süden seine substrate Wurzel in ***Prisciana** (belegt bei Prokop *Τρισκίανα*). Solche Befunde können einerseits das Urteil über die ostsüdslavische Zugehörigkeit der ältesten slavischen Schicht in diesem Teil des antiken Dakien relativieren, andererseits ein neues Licht auf umstrittene Probleme der rumänischen Ethnogenese werfen.

